

شناخت مراتع:

لازمه تعامل با بخش های زراعی و دامی

علی اصغر پالوج^۱

مقدمه

بیش از نیمی از مساحت کشور ایران را مراتع تشکیل می دهد. مرتع به عنوان بستر تحولات اقتصادی و اجتماعی ایلات و عشایر ایران از اهمیت ویژه ای برخوردار است. زیرا منبع تولید گوشت، لبنیات، پشم و سایر فرآورده های دامی است. همچنین بخشی از گیاهان صنعتی و دارویی از این منبع خدادادی به دست می آید.

اما متأسفانه بسیاری از مراتع کشور به علت تخریب بیش از حد با بحرانی عمیق مواجه شده اند و ادامه این روند کشور ما را با مشکلات بسیاری مانند: سیل های مخرب، کم آبی، طوفان، شن های روان، آلودگی محیط زیست، خشکسالی و قطعی روبه رو خواهد کرد. از این رو شناخت این بخش به طور قطع تأثیر تعیین کننده ای بر تنظیم و اجرای برنامه هایی که نتیجه آن ها تداوم حیات جانداران وابسته به مراتع در ترازهای متفاوت و تنوع زیستی است، خواهد داشت.

امید است این مقاله بتواند سهمی در بهتر شناساندن این بستر حیات داشته باشد و موجب شود که عزیزان هر چه بیش تر برای اصلاح و حفظ این منبع عظیم الهی کوشا باشند. مقاله حاضر بیش تر جهت آشنایی همکاران جدیدالاستخدام در مراکز خدمات جهاد کشاورزی با مباحث منابع طبیعی می باشد چرا که اکثر این همکاران تحصیل کرده رشته های کشاورزی بوده و نیاز به شناخت آنان از منابع طبیعی احساس می شود. تعاریف متعددی برای مرتع عنوان شده است:

۱- رئیس گروه ترویج بهره وری منابع پایه تولید

خوراک دام از آن حاصل می شود و تجدید حیات آن به طور طبیعی انجام می پذیرد و همچنین آن قسمت از اراضی که برای کمک به تجدید حیات پوشش گیاهی طبیعی آن بشر دخالت نموده است و پس از این دخالت آن را همانند سایر مراتع اداره می نماید. (تعریف جامعه ی مرتعداران)

انواع مراتع

انواع مرتع بر اساس نحوه ی رویش و استقرار گیاه:

مرتع بر حسب اینکه گیاه در آن ها به طور طبیعی روئیده یا استقرار یافته باشد یا انسان در کاشت آن دخالت داشته باشد، به دو دسته مراتع طبیعی و مراتع مصنوعی طبقه بندی می شوند. پسچر زمین های زراعتی و گیاهان روئیده در زمین های آیش نیز نوعی مرتع هستند.

مرتع طبیعی

مرتع طبیعی زمینی است که به صورت طبیعی پوشیده از گیاهان علوفه ای و غیرعلوفه ای و خودرو باشد.

مرتع مصنوعی

مرتع مصنوعی زمینی است که هر سال یا هر چند سال یک بار با تجدید کشت از آن بهره برداری می شود. مرتع مصنوعی ممکن است به شکل چراگاه یا به صورت کشت کاری مورد بهره برداری قرار گیرد.

تعاریف

مرتع، زمینی است که حداقل مدتی از سال دارای پوششی از گیاهان مرتعی خودرو باشد. (تعریف مرتع در قانون جنگل ها و مراتع.)

مرتع به اراضی دایر یا بایر اطلاق می شود که رستنی ها در آن به حالت طبیعی رشد کرده میزان بارندگی آن منطقه نسبتاً کم باشد و به وسیله حیوانات اهلی و وحشی مورد چرا واقع شود و هیچ عاملی آن را محدود ننماید (هادی کریمی، مرتعداری، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۶۹).

مرتع

جنگل یا مرتع یا بیشه طبیعی عبارت از جنگل یا مرتع یا بیشه ای است که به وسیله اشخاص ایجاد نشده باشد. (قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع با اصلاحات بعدی، مصوب ۱۳۴۶/۳۰).

مرتع اکوسیستم های طبیعی هستند که مشخصه اصلی آن ها پوشش گیاهی بومی است و بر اساس قانون مرتع عبارت از زمینی اعم کوهها و دامنه ها یا زمین های مسطح که در فصل دارای پوششی از نباتات علوفه ای خودرو بوده و با توجه به سابقه چرا عرفاً مرتع شناخته شود. اراضی که آیش زراعتند ولو آنکه دارای پوشش نباتات علوفه ای خودرو باشند مشمول تعریف مرتع نیستند.

همه اراضی دارای پوشش طبیعی به نحوی که

انواع مرتع بر اساس نوع پوشش گیاهی

بر این اساس که در مرتع درخت یا درختچه وجود داشته باشد یا نه، مرتع را به دو دسته: مرتع مشجر، مرتع غیرمشجر تقسیم می کنند.

مرتع مشجر

در این نوع مرتع، انواع درختان خودرو به صورت پراکنده وجود دارد و گیاهان مرتعی در میان درختان روئیده اند. مانند جنگل های غرب کشور واقع در رشته کوه های زاگرس. بدیهی است که در جنگل های انبوه به دلیل نرسیدن نور کافی، امکان رویش گیاهان مرتعی نیست ولی در همین جنگل ها قطعاً کم درختی نیز یافت می شود که دامداران از آن به عنوان مرتع استفاده می کنند. گاوسراهایی که در جنگل های شمال کشور هستند در چنین مکان هایی شکل گرفته اند. اصطلاحاً مرتع دارای درخت و درختچه، مرتع مشجر نامیده می شود. در شرایط و ضوابط که براساس قانون برای بهره برداری صحیح از مراتع تنظیم شده است، مرتع مشجر چنین تعریف شده است: اگر مرتع دارای درختان جنگلی باشد مرتع مشجر نامیده می شود مشروط بر آن که حجم درختان موجود در هر هکتار، در شمال از حوزه آستارا تا حوزه گلی داغی بیش از پنجاه متر مکعب و در سایر مناطق بیش از بیست متر مکعب نباشد.

مرتع غیرمشجر

این گونه مراتع دارای پوشش گیاهی غیردرختی و غیردرختچه ای هستند و از انواع گیاهان بوته ای و علفی یک ساله و چندساله پوشیده اند. این مراتع را در بیش تر نواحی ایران می توان یافت و بیش تر مراتع کشور از این نوع هستند.

انواع مرتع بر اساس فصل بهره برداری

مرتع قشلاقی

به مرتع گرمسیری مرتع قشلاقی نیز گفته می شود این گونه مراتع که در مناطق گرم واقعند در فصل های سرد سال به مدت ۵ تا ۷ ماه، مورد استفاده دام های عشایر و دامداران کوچنده قرار می گیرند. بعضی از دامداران خرده پا و روستائینی که جزء دامداران و عشایر کوچنده نیستند در تمام مدت سال حتی فصل های گرم سال دام های خود را در مراتع گرمسیری نگه می دارند.

مرتع ییلاقی

مرتع سردسیری یا ییلاقی در ارتفاعات نسبتاً زیاد قرار گرفته است و بیش تر سطح این مراتع در بهار و گاه تا اوایل تابستان پوشیده از برف است. به همین دلیل در تابستان هوای خنک، رطوبت مناسب و علوفه تازه دارند. معمولاً در روزهای آخر بهار و اوایل

مرتع میانبند بر سر راه رفت و برگشت دام‌ها به بیلاق و قشلاق قرار دارد، بعضی از دامداران نیز که به دلایلی دسترسی به مراتع سردسیری ندارند در فصل تابستان دام‌هایشان را در همین مراتع نگه می‌دارند، و دام‌های روستاییان محلی نیز در تمام مدت سال از این مراتع استفاده می‌کنند. مجموعه این عوامل باعث شده است تا این مراتع مورد چرای مفرط واقع شوند و به شدت آسیب ببینند. میزان تخریب در مراتع میانبند از دیگر مراتع شدیدتر است.

انواع مرتع بر اساس دام‌های مصرف کننده

هر یک از دام‌ها بنابر طبیعت خود انواع خاصی از علوفه را مورد استفاده قرار می‌دهد و به سخنی دیگر هر نوع دام، مرتعی را با ویژگی‌های زیر می‌پسندد:

گاؤ: مراتع دارای علف‌های بلند و چمنزارهای مرطوب.

گوسفند: مراتع دارای علف‌های کوتاه و نرم.

بز: مراتع خشک درختچه‌ای و دارای خار و خاشاک.

شتر: مراتع دارای بوته‌های خاردار و مراتع خشک بیابانی و کویری.

گاو میش: مراتع واقع در زمین‌های باتلاقی و مرطوب و دارای گیاهان آبی.

در میان انواع مراتع قطعات وسیعی یافت می‌شود که ویژگی‌های یاد شده در بالا را برای یک گونه دام دارند و بر این پایه می‌توان آن‌ها را به مراتع: گاوی، گوسفندی، بزی و شتری و مراتع مناسب پرورش گاو میش طبقه بندی کرد.

انواع مراتع بر اساس عوارض طبیعی یا شکل زمین

مرتع کوهستانی

به مراتعی که در ارتفاعات واقع شده اند و به علت خنکی هوا و میزان بارندگی دارای علوفه با کیفیت بالا هستند و اغلب به عنوان مراتع بیلاقی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

تابستان چرای دام‌ها در مراتع سردسیر آغاز می‌شود و تا اواخر تابستان و اوایل پاییز که در این مناطق هوا رو به سردی می‌رود ادامه می‌یابد. دامداران محلی این مناطق که دام‌های خود را در زمستان به گرمسیر نمی‌فرستند در روزهایی که پاییز و زمستان که هوا آفتابی است و امکان چرای دام در چند ساعت از روز وجود دارد، دام‌ها را به مرتع می‌برند تا از علوفه باقی مانده و آن قسمت از سرشاخه‌های گیاهان مرتعی که از زیر برف بیرون مانده اند استفاده کنند. دام‌های عشایری سه تا چهار ماه از سال را در مراتع بیلاقی چرا می‌کنند.

مرتع میانبند

در اوایل بهار که در مراتع گرمسیری با گرم شدن تدریجی هوا علوفه کمیاب می‌شود، دامداران و عشایر کوچنده به مناطق مرتفع تر دارای هوای ملایم و علوفه بهتر کوچ می‌کنند و تا اواخر فصل بهار در این مناطق باقی می‌مانند. سپس برای گذراندن تابستان به مناطق مرتفع تر می‌روند. در آخر تابستان و اوایل پاییز در راه بازگشت، دام‌ها دوباره به این مراتع باز می‌گردند. به این نوع مرتع، مرتع میانبند یا مرتع بهاره پائیزه گفته می‌شود. در بعضی از منابع آن‌ها را مرتع بین راه و حدفاصل نیز نامیده اند. دام‌های عشایر کوچنده معمولاً یک تا دو ماه از سال از مراتع میانبند استفاده می‌کنند.

مرتفع به عنوان بستر تحولات اقتصادی و اجتماعی ایلات و عشایر ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. زیرا منبع تولید گوشت، لبنیات، پشم و سایر فرآورده‌های دامی است. همچنین بخشی از گیاهان صنعتی و دارویی از این منبع خدادادی به دست می‌آید.

منابع

- ۱- مرتفع و مرتعداری، دکتر محمد رضا مقدم، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم ۱۳۸۶
- ۲- مرتعداری در ایران، دکتر منصور مصداقی، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول ۱۳۷۲

مجموعه‌ای از عوامل باعث می‌شود؛ مراتع میانبند مورد چرای مفرط واقع شوند به همین دلیل میزان تخریب در این مراتع از بقیه بیش تر است.

مراتع دشتی

در مناطق پست تر نسبت به مراتع کوهستانی واقع شده‌اند و اغلب در زمستان مورد چرای احشام قرار می‌گیرند.

انواع مرتع براساس تولید و مرغوبیت علوفه

براساس میزان تولید و مرغوبیت علوفه، مراتع را به درجه یک تا پنج طبقه بندی می‌کنند و در روشی دیگر، مراتع را به: عالی، خوب، متوسط، فقیر، خیلی فقیر و غیر بهره برداری تقسیم می‌کنند. که در ادامه به شرح آن‌ها می‌پردازیم.

۱- **مراتع عالی، خوب:** پوشش گیاهی این مراتع برای چرای دام‌ها مناسب و کافی بوده و قسمت عمده پوشش گیاهی این مراتع را گیاهان مرغوب و خوش خوراک مرتعی تشکیل می‌دهد.

۲- **مراتع متوسط:** پوشش گیاهی این مراتع مناسب نیست و فقط برای چرای تعداد کمی از دام‌ها کفایت می‌دهد، زمین‌های این مراتع برای تخریب شدن آمادگی بیش تری دارند و به همین دلیل باید با برنامه‌ریزی دقیق به احیاء و تقویت این مراتع کمک کرد.

۳- **مراتع ضعیف و نا مرغوب:** پوشش گیاهی زمین‌های این مراتع خیلی کم است و اکثر گیاهانی که در این زمین‌ها می‌رویند برای دام‌ها غیر قابل مصرف است.